

Dzieje biurokracji na ziemiach polskich tom III

Krzysztof Latawiec

(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Organizacja i akta Chełmskiego Zarządu Duchownego

Formalna likwidacja Kościoła grecko-katolickiego (unickiego) w Królestwie Polskim nastąpiła w maju 1875 r. Oznaczało to, że działające struktury terenowe zlikwidowanego kościoła zostały wchłonięte przez rosyjską Cerkiew prawosławną a co za tym idzie parafie unickie (od maja 1875 r. prawosławne) znalazły się w jurysdykcji konsystorza prawosławnej diecezji chełmsko-warszawskiej.

Władze rosyjskie przewidując trudności w ugruntowaniu wpływów Kościoła prawosławnego na terenie zlikwidowanej chełmskiej diecezji grecko-katolickiej zdecydowały się na powołanie w 1876 r. dodatkowego cerkiewnego organu administracyjnego z siedzibą w Chełmie – zarządu duchownego (*духовное правление*). Urząd ten w drugiej połowie XIX stulecia dość rzadko występował w strukturach Kościoła prawosławnego na ziemiach imperium rosyjskiego. Taka sytuacja wynikała z dość racjonalnego podziału terenowych cerkiewnych struktur administracyjnych, gdzie z granicami guberni pokrywały się granice *eparxuu* (diecezji).

Pierwsze tego typu organy pojawiły się bowiem w Rosji jeszcze w czasach cara Piotra I. Wzmianki o nich pojawiły się już około 1721 r. Zarząd duchowny został określony wtedy jako lokalna kolegialnie działająca instytucja cerkiewnego zarządu sądowo-administracyjnego. Zakres praw i obowiązków zarządów duchownych w trakcie przeszło półtora stulecia ulegał wielu zmianom. Ostatecznie, w drugiej połowie XIX w., praktykowano istnienie tego typu organów w diecezjach o rozległym terytorium, gdzie znacznie utrudnione było administrowanie cerkiewnymi strukturami parafialnymi np. w diecezji permskiej – Zarząd Duchowny z siedzibą w Jekaterynburgu czy też w diecezji irkuckiej – Zarząd Duchowny w Czycie.

O utworzeniu Chełmskiego Zarządu Duchownego (ChZD) nie zdecydował czynnik rozległości terytorialnej diecezji chełmsko-warszawskiej, lecz raczej dość skomplikowana sytuacja wyznaniowa powstała na terenie guberni lubelskiej, siedleckiej, suwalskiej (cerkwie skupione w dekanacie augustowskim), łomżyńskiej (cerkiew w Hodyszewie) i Warszawie (cerkiew p.w. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny). Konieczność bliższego nadzoru administracyjnego nad byłymi unitami zmu-

siła nawet do pozostawienia od połowy maja 1875 r. do końca lutego 1876 r. dawnego konsystorza unickiej diecezji chełmskiej, który nosił miano chełmskiego konsystorza duchownego.¹

Synod Świętobliwy nie zamierzał również przeprowadzać zmian na funkcji biskupa chełmskiego. Marceli Popiel, ostatni biskup unicki, z początkiem 1876 r. został mianowany prawosławnym biskupem lubelskim a zarazem wikariuszem prawosławnej diecezji chełmsko-warszawskiej. W lutym tegoż roku Synod Świętobliwy opracował specjalną instrukcję, która określiła zadania i zakres kompetencji prawosławnego biskupa lubelskiego.² Poruszała ona też kwestie związane z funkcjonowaniem ChZD. Określiła ona miejsce ChZD w strukturze administracyjnej wikariatu, regulując m.in. zakres podległości biskupowi-wikariuszowi, tryb działania itd.

Prawosławny biskup lubelski działał w ścisłej zależności od arcybiskupa chełmsko-warszawskiego. Nie przewidziano więc jakiegokolwiek autonomii dla obszaru, który znalazł się w jurysdykcji wspomnianego biskupa. Nowopowstałe cerkwie prawosławne (ex-unickie) miały działać na takich samych zasadach jak typowe rosyjskie cerkwie prawosławne (tzw. *древле-православные*) oraz podlegać analogicznym prawom określonym w rosyjskiej ustawie o prawosławnym konsystorzu duchownym (*Устав Духовных Консисторий*).³ Wikariusz diecezji chełmsko-warszawskiej bezpośrednio kierował byłymi cerkwiemi unickimi włączonymi w strukturę Cerkwi prawosławnej. Jednak władzę tę sprawował w imieniu swojego zwierzchnika z Warszawy. Co więcej administrowanie podległymi mu cerkwiemi mógł sprawować poprzez ChZD, jako organ pomocniczy działający na zasadzie kolegalności.⁴ Instrukcja dla wikariusza diecezji chełmsko-warszawskiej uczyniła z ChZD organ pomocniczy, pośredniczący w przepływie rozporządzeń i ukazów z Warszawy (arcybiskup), Chełma (biskup) do dziekanów poszczególnych okręgów dekanalnych i parafii wchodzących w ich skład.

Funkcja interesującego nas urzędu administracji cerkiewnej została określona w paragrafie 8 wymienianej instrukcji. Działał on na podstawie rezolucji podejmowanych przez wikariusza, przygotowuje dokumentację, którą należy przedstawić konsystorzowi lub arcybiskupowi chełmsko-warszawskiemu. ChZD sprawował także rolę „konsystorza” dla samego prawosławnego biskupa lubelskiego. Zadania takie były realizowane w zakresie spraw wynikających z praw i obowiązków wikariusza.⁵

¹ Interesujące jest to, że nie przeprowadzono nawet poważniejszych zmian w obsadzie personalnej konsystorza. Zob. Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Chełmski Zarząd Duchowny (dalej: ChZD), sygn. 131 knlb.; K. Latawiec, *Chełmski Zarząd Duchowny, jego kancelaria oraz personel w latach 1876-1905*, artykuł w druku.

² APL, ChZD, sygn. 83, k. 1-3v.

³ Tamże, k. 5.

⁴ Tamże, k. 5v-6.

⁵ Tamże, k. 7v-8.

Organizacja Chełmskiego Zarządu Duchownego

Prace nad powołaniem ChZD zakończyły się w Petersburgu na początku 1876 r. Sam ukaz powołujący interesujący nas organ został podpisany przez cara Aleksandra II w dniu 2/14 lutego 1876 r. Nowy organ administracyjny na mapie terenowej struktury zarządu cerkiewnego miał rozpocząć swoje działanie od 1/13 marca 1876 r. Swoim zasięgiem działania ChZD objął wszystkie cerkwie ex-unickie na obszarze Kongresówki. Poza parafiami zgrupowanymi na terytorium guberni lubelskiej i siedleckiej, przyszło omawianej instytucji administrować także cerkwiami w guberni suwalskiej, łomżyńskiej (Hodyszewo, Wysokie Mazowieckie) oraz cerkwią p.w. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Warszawie. Stan taki nie trwał zbyt długo. Byłe cerkwie unickie leżące poza obszarem guberni lubelskiej i siedleckiej już w lutym 1879 r. zostały wyłączone spod nadzoru administracyjnego ChZD. Zarząd nad nimi powierzono bezpośrednio konsystorzowi diecezji chełmsko-warszawskiej. Decyzję taką motywowano usprawnieniem form zarządu, co zresztą było logiczne, gdyż we wszystkich sprawach parafie te musiały kontaktować się Warszawą poprzez Chełm.⁶

ChZD składał się z 3 członków. Tworzyli oni kolegium tej instytucji. To właśnie członkowie podejmowali stosowne decyzje, opierając się na zasadzie kolegialności. Na swoje stanowiska byli powoływani przez wikariusza, zaś zatwierdzani przez arcybiskupa chełmsko-warszawskiego. Oczywiście o zmianach w składzie kolegium informowany był także Synod Świątobliwy.⁷ Poza kolegium w ChZD działała także kancelaria. Przewidziano w niej istnienie następujących etatów: referenta, pomocnika referenta, archiwisty-skarbnika, urzędników kancelaryjnych (maksymalnie dwóch). Poza tym przewidziano możliwość zatrudnienia kilku pisarzy na zasadach wolnego najmu.⁸ Wyznaczania i zwalnianie urzędników ze stanowisk w kancelarii ChZD należało do wikariusza. Osoba duchowna mogła więc kształtować politykę personalną wobec kancelarii omawianego organu.

Tabela: Etat Chełmskiego Zarządu Duchownego z 1876 r.

Stanowisko	Liczba etatów	Wysokość wynagrodzenia
Członek zarządu	3	300 rubli
Referent	1	700 rubli
Pomocnik referenta	1	600 rubli
Archiwista-skarbnik	1	600 rubli
Pisarze kancelaryjni, stróż i in.	nieokreślona	800 rubli

Źródło: APL, ChZD, sygn. 83, k. 44-44v; „XBEB”, 1877, nr 2, s. 1-2; K. Latawiec, *Chełmski Zarząd Duchowny, jego kancelaria oraz personel w latach 1876-1905*, artykuł w druku.

Instrukcja wydana wikariuszowi diecezji chełmsko-warszawskiej określała głównie pozycję ChZD wobec prawosławnego biskupa lubelskiego. Zasady funkcjo-

⁶ „Холмско-Варшавский Епархиальный Вестник” (dalej: „XBEB”), 1879, nr 4, s. 54-55.

⁷ APL, ChZD, sygn. 83; k. 24-24v.

⁸ Tamże; „XBEB”, 1877, nr 2, s. 1-2.

nowania oraz zakres pozostałych obowiązków został określony w *Уставе Духовных Консисторий* z 24 marca 1841 r. (st.st.). Ustawa ta jasno mówiła, że w rozpatrywaniu danej sprawy powinni brać udział wszyscy członkowie omawianego organu. Podjęta rezolucja była wnoszona w *журнал* lub był sporządzany protokół. W *журналы* ChZD w myśl *Устава Духовных Консисторий* wnoszone były:

а) все бумаги, которыя требуют особого рассмотрения и определительного решения; б) бумаги, которыя требуют хотя исполнительного только распоряжения, но с особенным вниманием и осмотрительностию по важности предмета или по другим обстоятельствам; в) бумаги, касающияся до денежных сумм, кроме случаев когда по статьям 319 и 345 следует составлять протоколы; г) действия самой Консистории и случаи, которых достоверность должна быть ограждена внесением в акты, например объявление подсудимому решения и проч.⁹

Wyżej wymieniony zakres spraw trafiał do dalszego rozpatrzenia do wikariusza diecezji chełmsko-warszawskiej. Mógł on zaakceptować decyzję kolegium ChZD lub daną sprawę skierować ponownie do rozpatrzenia z koniecznością uwzględnienia swoich uwag. Druga grupa spraw rozpatrywanych przez kolegium ChZD była zapisywana w protokołach. Sporządzano je w następujących sytuacjach:

а) по делам управления и хозяйственным, когда в них заключается распоряжения значительной важности, как например: построение внов церкви, образование нового прихода, отдача в содержание церковной земли и тому подобное, б) по делам следственным и судным, решаемым окончателшно; в) по делам, требующим обстоятельного и подробного изложения, по причине многосложности обстоятельств или важности предмета; г) по делам или бумагам, по которым возникнут разные мнения членов [...].¹⁰

Przyjrzyjmy się bliżej organizacji wewnętrznej i podziałowi obowiązków w kancelarii ChZD. Czas pracy był określony artykułem 296 *Устава Духовных Консисторий*. Wpływ na czasookres funkcjonowania miały zarządzenia wydane dla urzędów administracji państwowej. Ponadto czas pracy kancelarii był uzależniony także od natłoku korespondencji i liczby realizowanych spraw. Kancelaria ChZD pracowała w latach 70. XIX w. w każdy dzień tygodnia z wyjątkiem niedziel, świąt religijnych i państwowych w godzinach od 9 do 13 i od 17 do 19.¹¹

⁹ Устав Духовных Консисторий 24 марта 1841 года, статья 321.

¹⁰ Там же, статья 322.

¹¹ W rzeczywistości pracownicy kancelarii nierzadko pracowali znacznie dłużej, niekiedy nawet do późnych godzin wieczornych. APL, ChZD, sygn. 83, k. 37; K. Latawiec, dz. cyt., s. 4.

Organizacja Chełmskiego Zarządu Duchownego

Struktura i tryb pracy kancelarii została zreorganizowana na podstawie wspomnianej ustawy z 1841 r. regulującej zasady działania konsystorza prawosławnego. Wiele światła na strukturę wewnętrzną ChZD rzuca także pismo wikariusza diecezji chełmsko-warszawskiej do ChZD z 20 kwietnia 1877 r. (st.st.). Prawosławny biskup lubelski informował interesujący nas organ, że zgodnie z ustawą konsystorzy duchownych, sprawy w ChZD należy rozdzielać, według ich przedmiotu, do trzech oddziałów, co odpowiadało liczbie członków etatowych. W pierwszym z nich miano zajmować się sprawami zarządu administracyjnego; wydział drugi prowadził wszystkie sprawy sądowe, zaś do trzeciego trafiały sprawy szeroko rozumianego ustroju struktur cerkiewnych w wikariacie diecezji chełmsko-warszawskiej. Każdy z wydziałów miał znajdować się pod szczególnym nadzorem jednego z członków ChZD. Dozór ten odnosił się do trybu załatwiania spraw m.in. rozdzielania spraw w swoim wydziale między referentem a pomocnikiem referenta (równomiernego rozkładania obowiązków kancelaryjnych, tak aby nie komplikowało to pracy urzędników). Wyjątkowa sytuacja miała miejsce w kancelarii ChZD, gdzie osobą odpowiadającą za porządek i prawidłowość procesów kancelaryjnych spoczywał na referencie, zgodnie z ustawą o konsystorzu duchownym.¹²

Interesująco przedstawiała się sprawa działania kolegium analizowanej instytucji. Członkowie nie byli zobligowani do codziennej obecności w ChZD. W końcu lat 70. XIX w., zbierali się oni w przypadku nagromadzenia co najmniej kilkunastu spraw wymagających omówienia i zatwierdzenia na posiedzeniu kolegium. Brak kompletu dokumentów odnoszących się do działalności kolegium ChZD uniemożliwia w pełni przeanalizowanie częstotliwości spotkań kolegium w okresie funkcjonowania tej instytucji. Na podstawie журналов присутствия ChZD z 1879 r. można stwierdzić, że kolegium zbierało się od 2 do 7 razy w miesiącu. Zapewne było to uzależnione przede wszystkim od nagromadzenia liczby spraw wymagających zebrania się kolegium.¹³

Sytuacja odnośnie częstotliwości posiedzeń kolegium ChZD uległa zmianie wraz z wpływem lat. Ewolucja polityki wobec nowoprzyłączonych parafii do struktur rosyjskiej Cerkwi prawosławnej (rozbudowa struktur parafialnych, inwestycje budowlane, tworzenie bractw religijnych i komitetów opiekuńczych), stopniowy wzrost liczby wiernych to wszystko złożyło się na zmodyfikowanie zasad zbierania kolegium ChZD. Prawosławny biskup lubelski zaczął powoływać przedstawicieli chełmskiego duchowieństwa na stanowisko nieetatowego członka ChZD (pierwsi z nich pojawili się już na przełomie lat 70. i 80. XIX stulecia). Kolegia zaczęły zbierać się co 2-3 dni.¹⁴

Czas trwania posiedzeń był uzależniony od liczby spraw, ich zawichości itd. Nie było odgórnie dokładnie określonej godziny rozpoczęcia posiedzenia. Cza-

¹² APL, ChZD, sygn. 479, k. 4.

¹³ APL, ChZD, sygn. 42 (cały poszyt).

¹⁴ Zob. APL, ChZD, sygn. 54 II (cały poszyt); K. Latawiec, dz. cyt., s. 4.

okres spotkań był zapewne ustalany przez członków kolegium lub w ogóle nie był normowany. Jedyne zachowane черновы́й журнал z okresu kwiecień-maj 1876 r. wskazuje, że członkowie tworzący kolegium zbierali się w godzinach popołudniowych (po godzinie 13.00). Obrady trwały od 2 do nawet 8 godzin.¹⁵

Przyjrzyjmy się bliżej obowiązkom pracowników kancelarii. W ChZD dokładnie określono zadania referenta, jego pomocnika oraz archiwisty-skarbnika. Niższym urzędnikom kancelaryjnym (pisarze etatowi i pisarze wolnego najmu) nie przyporządkowano konkretnych zadań, gdyż ich rola ograniczała się jedynie do np. kopiowania pism lub sporządzania czystopisu.

Referent był najważniejszym pracownikiem kancelarii ChZD. Do zadań tego urzędnika należało m.in.: referowanie treści spraw na posiedzeniach kolegium, sporządzanie журналов i protokołów z posiedzeń kolegium, określanie obowiązków niższych urzędników kancelaryjnych (np. zalecania sporządzanie czystopisu itp.) itd.¹⁶

Najważniejszy urzędnik kancelarii ChZD przejmując pisma od archiwisty-skarbnika prowadzącego dziennik pism wchodzących dzielił je na trzy grupy. Mianowicie pierwszą grupę stanowiły pisma tzw. к делу, które włączano do akt. Kolejnym rodzajem były pisma исполнительные nie wymagające omówienia na posiedzeniu kolegium. Reprezentowane były najczęściej przez ukazy napływające z konsystorza chełmsko-warszawskiego, które jedynie wymagały przekazania strukturom terenowym rosyjskiego Kościoła prawosławnego. Ostatnią grupę pism reprezentowały tzw. κ доклада. Wymagały one przygotowania referatu w oparciu o różne materiały (wykładnia prawa, sprawa rozpatrywana w przeszłości lub kontynuowana itd). Tak przygotowana sprawa trafiała na posiedzenie kolegium. Przedstawiał ją referent. Zdarzały się sytuacje, gdy członek ChZD, w zakresie kompetencji którego znajdowała się dana sprawa, mógł ją szczegółowo wyjaśnić. Referent osobiście przejmował korespondencję (prośby) kierowaną na imię wikariusza i członków kolegium zarządu. Ustalał dyżury podległych mu urzędników (zazwyczaj urzędników do pisma), którzy zajmowali się przyjmowaniem poczty. W celu uniknięcia błędów w funkcjonowaniu kancelarii, referent kontrolował prawidłowość wpisów w księdze rejestracyjnej dla korespondencji. Umieszczano w niej następujące informacje: dzień, miesiąc i rok; czas objęcia dyżuru oraz imię i nazwisko urzędnika; spis pakietów z podaniem nadawcy; czas przekazania i dane osoby odbierającej pakiety od osoby dyżurującej; dyżur kończył podpis osoby przekazującej stanowisko urzędnikowi prowadzącemu dalszą służbę.¹⁷ Ze względu na strukturę etatową kancelarii ChZD referent zajmował się rozpieczętowaniem pakietów napływającej korespondencji. Dokonywał selekcji pism napływających do kancelarii, dzieląc je na grupy rzeczowe odpowiadające kompetencjom wydziałów ChZD. Każde pismo było odnotowane w dzienniku pism

¹⁵ Zob. APL, ChZD, sygn. 40 (cały poszyt); K. Latawiec, dz. cyt., s. 5.

¹⁶ APL, ChZD, sygn. 83, k. 36.

¹⁷ K. Latawiec, dz. cyt., s. 7.

Organizacja Chełmskiego Zarządu Duchownego

wchodzących. Następnie referent dokonywał analizy każdego pisma tworząc komentarz prawny, co było nieodzowne przy rozpatrzeniu pisma (sprawy) przez kolegium ChZD. Jak już wspomniano referent przedstawiał sprawę. Przy kolegiально działającym urzędzie było to charakterystyczne dla kancelarii rosyjskiej. Członkowie zarządu słuchali (*слушали*) wypowiedzi referenta. Następnie opierając się na istniejących przepisach prawnych ostatecznie rozpatrywali sprawę (*определили*). Znalazło to swoje odzwierciedlenie w formularzu *журнала присутствия* ChZD (*Журнал Холмского Духовного Правления*). Początkowo w całości posiadały one formę rękopiśmienną. Dopiero w latach 90. XIX w. pojawiły się formy drukowane zawierające poza elementami strukturalnymi tego typu dokumentów także imiona i nazwiska członków kolegium ChZD.¹⁸ Był to wzór powszechnie przyjęty w kancelarii rosyjskiej. Interesujący jest fakt, iż w pierwszych latach działania omawianej instytucji w jednym *журнале* umieszczano wszystkie sprawy rozpatrywane przez członków kolegium, bez ich podziału na sprawy sądowe, administracyjne czy też spraw wiary. Sytuacja taka uległa z czasem poważnym zmianom.

Журналы posiedzeń kolegium ChZD sporządzał referent, które przybierały formę brudnopisu. Następnie, zazwyczaj urzędnicy do pisma, sporządzali czystopis *журнала*. Był on sprawdzany pod względem zgodności i następnie opatrywany stosownymi podpisami członków kolegium oraz referenta.¹⁹

Olbrzymi ciężar przygotowania danej sprawy do rozpatrzenia spoczywał na barkach referenta. Sytuację na pewno komplikował fakt istnienia tylko jednego takiego etatu w ChZD. Częstą praktyką stosowaną w omawianym organie administracji cerkiewnej było przesuwanie części obowiązków na pomocnika referenta.²⁰ Urzędnik ten musiał bardzo dobrze orientować się w obowiązkach swojego zwierzchnika, gdyż w przypadku nieobecności wspomnianego przejmował jego kompetencje i zadania. Ponadto przypadały mu obowiązki związane z prowadzeniem rachunkowości ChZD.

Referent przygotowując materiał do rozpatrzenia danej sprawy korzystał z istniejących przepisów prawnych. Większość pism trafiających do ChZD wymagało skorzystania z akt przechowywanych w archiwum urzędu. Referent kierował rewersy do archiwisty celem przygotowania stosowanego materiału aktowego. Na barki szefa kancelarii spadało także kontrolowanie obiegu pism.

Poza referentem i jego pomocnikiem bardzo ważną rolę w działalności kancelarii ChZD odgrywał archiwista-skarbnik. Prowadził on dziennik pism wchodzących i wychodzących, dostarczał wypisy z akt znajdujących się w archiwum urzędu, kontrolując strukturę wewnętrzną poszytów akt spraw, odpowiada za majątek archiwum. Odpowiadając także za sprawy finansowe (jako skarbnik) prowadził

¹⁸ Tamże, s. 8.

¹⁹ APL, ChZD, sygn. 83, k. 36v.

²⁰ Tamże.

Odpowiadając także za sprawy finansowe (jako skarbnik) prowadził również rachunkowość ChZD.²¹

Archiwista-skarbnik musiał być bardzo dobrze zorientowany w zawartości podległego mu archiwum ChZD. Zwłaszcza, że w momencie utworzenia omawianej instytucji trafiły tutaj akta wytworzone przez kapitułę chełmskiej diecezji unickiej (do 1866 r.) oraz konsystorz chełmskiej diecezji grecko-katolickiej w latach 1866-1875. Ogrom materiału przejętego przez archiwum ChZD po wspomnianych instytucjach był liczony w tysiącach poszytów. W 1876 r. przejęto 1598 poszytów akt tylko samych spraw administracyjnych (odnoszących się do działalności duchowieństwa unickiego).²² Sprawne administrowanie nowopowstałymi parafiami prawosławnymi nie mogło być realizowane bez akt zlikwidowanego konsystorza unickiego. Stąd też duża grupa akt została przejęta przez ChZD w charakterze sukcesji czynnej.

Trudno jest określić liczbę akt spraw zakończonych przekazywanych każdego roku do archiwum. Nie zachowały się bowiem raporty roczne z działalności omawianej instytucji. Jedynie na podstawie jedynego zachowanego opisu spraw archiwum (tylko z wydziału administracyjnego) z lat 1877-1900 możemy spojrzeć liczbę tego rodzaju materiału odbieranego z komórki merytorycznej ChZD. W 1878 r. przyjęto do archiwum 98 poszytów akt z tylko jednego wydziału administracyjnego. Rekorдовый pod tym względem był rok 1880, kiedy przejęto 318 poszytów. W ostatnich dwóch dekadach XIX w. przejmowano w wymienionego wydziału liczbę od 110 do 170 poszytów.²³

ChZD funkcjonował prawie 30 lat. Po jego działalności pozostawało wiele materiału aktowego. Cały zasób archiwum i materiał aktowy pozostający w komórkach kancelarii ChZD został przejęty przez konsystorz prawosławnej diecezji chełmskiej, który rozpoczął swoją działalność z dniem 9 sierpnia 1905 r. (st.st.) Proces przejmowania akt ChZD zakończył się w 1908 r. Łącznie przejęto 29 ksiąg protokołów z lat 1876 i 1878-1905, 31 ksiąg dzienników z lat 1876-1906, 37 ksiąg pomocy kancelaryjnych oraz 9746 poszytów akt odnoszących się do funkcjonowania wikariatu diecezji chełmsko-warszawskiej.²⁴

Wróćmy jednak do działalności kancelarii ChZD. Okazało się, że w pierwszych latach działalności omawianej instytucji doszło do nieprzewidzianych trudności. Problemy te zostały spowodowane kilkoma czynnikami. Pierwszym z nich było zatrudnienie urzędników posiadających niewielkie doświadczenia pracy administracyjnej. Następnie dość duże obciążenie urzędników, związane z koniecznością załatwienia wielu spraw, powodowało zaniedbania na niektórych płaszczyznach pracy kancelaryjnej. Wreszcie dokonanie nadużyć przez niektórych urzędników. Tutaj należy nadmienić przypadek referenta Iwana Lipperta, który po przywłaszczeniu

²¹ APL, ChZD, sygn. 83, k. 36v.

²² APL, Chełmski Konsystorz Prawosławny (dalej: ChKP), sygn. 4487 (cały poszyt).

²³ Tamże; K. Latawiec, dz. cyt., s. 12.

²⁴ Część akt ChZD odnoszących się do funkcjonowania parafii prawosławnych z guberni suwalskiej przekazano do dyspozycji konsystorza prawosławnej diecezji warszawskiej. APL, ChKP, sygn. 113, k. 52-53.

Organizacja Chełmskiego Zarządu Duchownego

środków finansowych przeznaczonych na działanie kancelarii, zbiegł na teren austro-węgierskiej Galicji.²⁵ W latach 80. XIX w. wyraźnie poprawił się stan kancelarii ChZD. Wdrożono w życie zalecenia, które przez władze diecezjalne zostały wystosowane po ujawnieniu wszelkich nieprawidłowości. Przez kolejne dwie dekady nie odnotowano, nawet przy zwiększającej się liczbie załatwianych spraw, poważniejszych trudności w działaniu całego ChZD.

Interesująco przedstawia się personel kancelarii ChZD oraz członkowie kolegium omawianej instytucji. W pierwszym składzie kolegium ChZD znalazło się dwóch członków zlikwidowanego chełmskiego konsystorza unickiego: Makarij Chojnackij (członek do 1877 r.) i Ignatij Chojnackij (do 1890 r.) oraz Iwan Goszowski (do 1905 r.), który we wspomnianym konsystorzu pełnił funkcję sekretarza.²⁶ Zaskakujące wyda się funkcjonowanie w organie administracyjnym rosyjskiej Cerkwi prawosławnej jakim był ChZD księży wywodzących się z grupy duchowieństwa unickiego. Jednak z punktu widzenia Synodu Świętobliwego dokonano mistrzowskiego posunięcia. Zwłaszcza, że prawosławny biskup lubelski (wikariusz diecezji chełmsko-warszawskiej) Markieł (M. Popiel) sam dobierał sobie współpracowników. Wymienieni księża należeli do najbardziej lojalnych i doświadczonych księży, zasłużonych w akcji stopniowej likwidacji Kościoła grecko-katolickiego w Królestwie Polskim. Ponadto ChZD mający za zadanie bliższy nadzór nad prawosławną ludnością ex-unicką musiał zatrudniać ludzi obeznanych z tą problematyką. Członkowie ChZD byli bardzo dobrze wykształceni, legitymując się ukończeniem wydziałów teologicznych na uniwersytetach w Wiedniu i Lwowie. Należeli więc do elity duchowieństwa prawosławnego pochodzenia galicyjskiego.

Obsada stanowisk członków ChZD należała do stosunkowo stabilnych. W 1877 r. w miejsce Makarija Chojnackiego pojawił się Nikołaj Straszkievicz – proboszcz cerkwi p.w. św. Jana Teologa w Chełmie. Na tej posadzie zajmował się do końca istnienia omawianej instytucji. W latach 1877-1890 członkami ChZD byli: I. Goszowski, I. Chojnackij i N. Straszkievicz. Już wtedy pojawiła się instytucja członków ponadetatowych ChZD. Spowodowane było to konieczności uzupełniania składu kolegium w przypadku absencji członków etatowych, spowodowanej np. wyjazdami służbowymi, urlopami czy też obowiązkami wynikającymi z racji pełnienia funkcji w soborze chełmskim, cerkwi p.w. św. Jana Teologa czy też miejscowych palcówkach oświatowych.

W 1890 r. z kolegium ChZD odszedł I. Chojnackij, jego miejsce zajął duchowny soboru chełmskiego Nikołaj Gliniskij (1890-1892) a następnie Aleksandr Budiłowicz (1892-1894), Andriej Sitkiewicz (1894-1895), Iwan Juchnowskij (1895-1896) i Nikołaj Gankiewicz (1896-1897). Dopiero w 1897 r. na etatowego członka ChZD został mianowany Nikołaj Orłow – proboszcz cerkwi szkolnej p.w. św. Barbary w Chełmie (w

²⁵ APL, ChZD, sygn. 327, k. 53-55.

²⁶ APL, ChZD, sygn. 131 knlb.; K. Latawiec, *W służbie imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864-1915*, Lublin 2007, s. 228.

Maryjskiej Szkole Żeńskiej), który swoje obowiązki sprawował do końca istnienia tej instytucji.

Członkowie ChZD, jak już wspomniano, byli przedstawicielami prawosławnego duchowieństwa chełmskiego. Należeli do grupy najlepiej wykształconych księży. Ponadto poza pracą w swoich parafiach i w ChZD byli zaangażowani w działalność wielu instytucji religijnych (np. bractwach religijnych – przede wszystkim bractwie św. Bogurodzicy w Chełmie, szkolnictwie cerkiewno-parafialnym – w strukturach Diecezjalnej Rady Szkolnej) działających na obszarze Chełma oraz terenie guberni lubelskiej i siedleckiej.

Również interesująco przedstawiała się obsada etatów w kancelarii ChZD. W dniu 1/13 marca 1876 r. udało się tymczasowo obsadzić stanowiska: pomocnika referenta – Wasilij Lewitskij, archiwisty – Iwan Makar i urzędnika kancelaryjnego Julian Charłampowicz. Pierwsze miesiące działalności omawianej instytucji charakteryzowały się znaczącą fluktuacją na stanowiskach kancelaryjnych. Dopiero jesienią 1876 r. doszło do względnej stabilizacji. Zresztą władze odpowiedzialne za nabór urzędników na stanowiska w kancelarii nie były zdolne przygotować odpowiedniego planu działania. Informacja o naborze urzędników do kancelarii ChZD szybko rozeszła się na obszarze wschodnich powiatów guberni lubelskiej. Zgłosiło się co najmniej kilkunastu chętnych. W większości przypadków byli oni już zatrudnieni w charakterze nauczycieli szkół elementarnych, pisarzy gminnych, urzędników kancelaryjnych zarządów powiatowych itp. Przy naborze urzędników zwracano przede wszystkim na doświadczenie w pracy kancelaryjnej oraz związki ze strukturami rosyjskiej Cerkwi prawosławnej.

Na najważniejszej posadzie – referenta, zaznaczył się w niej spory udział osób pochodzenia rosyjskiego. Z chwilą rozpoczęcia działalności przez ChZD na ten etat mianowano Kosmę Samokwasowa (1876-1877), który posiadał spore doświadczenia w pracy kancelaryjnej, gdyż w latach 1871-1876 pracował w kancelarii Chełmskiej Dyrekcji Naukowej na stanowisku archiwisty. W kolejnych latach funkcję referentów pełnili: Iwan Lippert (1877), Grigorij Wasiljew (1877-1879), Władimir Lewalt-Jezierskij (1879), Aleksiej Milutin (1879-1886), Aleksiej Kwasnieckij (1886-1888), Jewfimij Priwrodskij (1888-1892) i Władimir Chlebcewicz (1892-1905).²⁷

Pierwszym pomocnikiem referenta mianowano pochodzącego z Galicji – Stiepana Bodnarskiego (1876 r.). Jego następcy byli reprezentantami grupy urzędników przybyłych z głębi imperium. Etat ten zajmowali: Josif Ciotuskij (1876-1877), Władimir Lewalt-Jezierskij (1877-1881), Tichon Kwasnieckij (1881-1882), Nikołaj Sagajdakowski (1882-1884), Konstantin Kiersza (1887-1888), Jewfimij Priwrodskij (1888),

²⁷ APL, ChZD, sygn. 278, k. 5-6, 14-15, 20-21; sygn. 325, k. 2v-3, 11v-12, 21v-22, 56v-57, 62v-63; sygn. 775 (cały poszyt); sygn. 813, k. 11-12, 33-33v, 36; sygn. 1327, k. 1-2, 6-7; sygn. 1813, k. 1-6, 33-42, 45-52; sygn. 2463, k. 37-40; Chełmsko-Warszawski Duchowny Konsystorz Prawosławny (dalej: ChWDKP), sygn. 176, k. 1; sygn. 478, k. 1-2, 7-7v; sygn. 594, k. 8-10; sygn. 624, k. 8-11; sygn. 1048, k. 2-3; sygn. 1096, k. 5v-6; RGL (1867-1918), sygn. A I 1886:69, k. 97; „XBEB”, 1899, nr 51, s. 658-659.

Organizacja Chełmskiego Zarządu Duchownego

Grigorij Olchowski (1888-1889), Nikołaj Kotlinski (1890-1892), Andriej Ignatiew (1892-1893), Konstantin Moskwin (1893-1897) i Zacharij Susłoparow (1897-1905).²⁸

Analogiczna sytuacja miała miejsce na stanowisku archiwisty-skarbnika. Pierwszy archiwista ChZD w 1876 r. – Iwan Makar pochodził z Galicji (był księdzem tymczasowo p.o.). Kolejni archiwiści Josif Ciotuskij i Josif Ciesielczuk pochodzili z guberni lubelskiej. Ich następcy od 1881 r. byli wyłącznie urzędnikami pochodzącymi z głębi imperium: Nikołaj Wołk-Rossocha (1881-1888), Iwan Rudkow (1888-1891), Georgij Kryżanowski (1891-1892), Andriej Ignatiew (1892) i Joil Kuzniecowa (1892-1905).²⁹

Grupa urzędników zatrudniona w ChZD charakteryzowała się pewnymi cechami. Mianowicie wśród zatrudnionych tam osób, aż 11 po zakończeniu pracy w omawianej instytucji zasilili szeregi duchowieństwa rosyjskiej Cerkwi prawosławnej w Królestwie Polskim. Trafiali oni do ChZD zazwyczaj po ukończeniu nauki w Seminarium Duchownym w Chełmie. Absolwenci seminarium zajmowali etaty urzędników kancelaryjnych lub też pomocników referentów. Stanowiska referenta i archiwisty-skarbnika przekazywano raczej w ręce urzędników już obytych z arkanami pracy kancelaryjnej i buchalterii.

Dla wielu urzędników okres pracy w ChZD był tylko etapem w karierze urzędniczej. Na uwagę zasługują postacie Władimira Lewalta-Jezińskiego i Aleksego Kwasnieckiego. Ten pierwszy osiągnął etat naczelnika powiatu biłgorajskiego, zaś Kwasnieckij – radcy wydziału prawnego Kieleckiego Zarządu Gubernialnego.³⁰

ChZD funkcjonowała od marca 1876 r. do sierpnia 1905 r. i pozostawił po sobie dużo interesującego materiału aktowego. Najważniejszą grupą akt rzucającą wiele światła na działania omawianej instytucji są wspomniane już *журналы* i protokoły posiedzeń kolegium. Ich analiza przynosi nam wiele interesujących informacji odnoszących się do sfery działalności ChZD. Daje to również możliwości poznania relacji jakie panowały między prawosławnym biskupem lubelskim a kolegium ChZD.

W wyniku działalności ChZD pozostała bardzo duża, liczona w tysiącach poszytów, produkcja aktowa.³¹ Zgodnie z zasadami panującymi w kancelarii rosyjskiej

²⁸ APL, ChWDKP, sygn. 248, k. 1-3v; sygn. 446, k. 4-7; sygn. 594, k. 8-10; sygn. 624, k. 8-11; ChKP, sygn. 203, k. 4-7; ChZD, sygn. 278, k. 5-6; sygn. 325, k. 2v-3, 17v-18, 63v-64; sygn. 775 (cały poszyt); sygn. 813, k. 5-6, 13-15; sygn. 1308, k. 7-10, 50-54, 59; sygn. 1767, k. 21-22; sygn. 1812, k. 1; sygn. 2340, k. 3-4; KV, sygn. 114, k. 87v-88; sygn. 1057, k. 36v-37; „XBEB”, 1896, nr 11, s. 201.

²⁹ APL, ChWDKP, sygn. 580, k. 8-16; sygn. 787, k. 2-5; sygn. 1080, k. 2-5; ChZD, sygn. 325, k. 2v-3, 24v-25, 39v-40, 63v-64; sygn. 775 (cały poszyt); sygn. 813, k. 25-25v, 27-27v, 34-35; sygn. 1767, k. 8, 21-22; sygn. 1794, k. 18-19, 37-40, 52-54; KGL, sygn. 1888:42, k. 149-154; „XBEB”, 1891, nr 16, s. 246-247; 1896, nr 11, s. 201.

³⁰ Archiwum Państwowe w Kielcach, Rząd Gubernialny Kielecki, sygn. 3641 (cały poszyt); APL, Rząd Gubernialny Lubelski (1867-1918), sygn. 632 (cały poszyt); sygn. osobowe 935 (cały poszyt); K. Latawiec, *Naczelnicy powiatów guberni lubelskiej w latach 1867-1915. Próba charakterystyki grupy*, „Annales UMCS”, sectio F, Vol. XVIII, Lublin 2003, s. 92, 94.

³¹ Akta ChZD znajdują się zespole nr 97 „Chełmski Zarząd Duchowny” przechowywanym w Archiwum Państwowym w Lublinie. Jednak opierając się na tym zespole nie możemy w pełni przeanalizować produkcji aktowej tego organu. Jest to spowodowane przegrupowaniem duże liczby poszytów akt do zespołu nr 95 „Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki” również przechowywanym w Archiwum Państwo-

w owocach pracy kancelarii ChZD należy wyróżnić *наряды, дела* i pomoce kancelaryjne. Oczywiście dominują wśród nich akta różnorodnych spraw. Przejdźmy więc do analizy produkcji aktowej powstałej w wyniku działalności interesującego nas urzędu administracji cerkiewnej.

Duchowieństwo (*протоиерее, священники, диаконы*) i służba cerkiewna (*псаломщики, пономары*) była zatrudniana na obszarze wikariatu diecezji chełmsko-warszawskiej. Proces zatrudniania każdej osoba ubiegającej się o posadę w strukturach rosyjskiej Cerkwi prawosławnej między Wisłą a Bugiem pozostawiał po sobie ślad w postaci akt personalnych. Typowy poszyt uważany za teczkę personalną zawierał następujące pisma: podanie (*прошение*) o przyjęcie na konkretne stanowisko w jasno sprecyzowanym miejscu lub skierowanie na jakąkolwiek w funkcję w jakimkolwiek miejscu. Jeżeli dla danej osoby otrzymana posada była pierwszą w służbie państwowej, poszyt taki zawiera treść przysięgi. Można również napotkać na oryginały lub kopie świadectw ukończenia różnych placówek szkolnictwa duchownego (akademie duchowne, seminaria duchowne, szkoły duchowna, szkoły cerkiewno-parafialne). W przypadku teczek personalnych księży zdarzają się również dokumenty związane kwestią uzyskania święceń diakańskim czy kapłańskich (poszyty akt zawierające w tytule określenie „о рукоположении...”).

Poświęćmy kilka słów aktom personalnym duchowieństwa prawosławnego. Rok 1875 oznaczał koniec funkcjonowania Kościoła unickiego w Królestwie Polskim. Duchowieństwo grecko-katolickie zajęło dwa jasno określone stanowiska. Część zaakceptowała zmiany i przyłączyła się do Kościoła prawosławnego, zaś druga grupa nie pogodziła się z nową rzeczywistością i nie wyraziła chęci dalszej pracy z wiernymi. Nas wspomniana pierwsza grupa. ChZD po zlikwidowanym chełmski konsystorzu unickim przejął m.in.teczki personalne księży, którzy zostali zatrudnieni w parafiach jeszcze przed 11 maja 1875 r. (st.st.), a nie zamierzali rezygnować ze swoich obowiązków z chwilą likwidacji Kościoła grecko-katolickiego. Dlatego też zgodnie z zasadami sukcesji czynnej interesujący nas organ przejął dość znaczną liczbę akt personalnych (ponad 100). W latach 1876-1881 założono wiele nowych teczek personalnych. Odzwierciedlało to nasilony proces rekrutacji księży, zazwyczaj absolwentów Seminarium Duchownego w Chełmie, na wakujące stanowiska parafii prawosławnych (pounickich). Kilkadziesiąt teczek personalnych została założona dla księży prawosławnych przybyłych z głębi imperium. Jednak w większości przypadków byli to duchowni posiadający już pewne doświadczenie w pracy z wiernymi.

Likwidacja ChZD przyczyniła się do przekazania konsystorzowi prawosławnej diecezji chełmskiej bardzo dużej grupy akt personalnych. Były one niezbędne do prawidłowego funkcjonowania nowoutworzonego organu administracji cerkiew-

wym w Lublinie. Z punktu widzenia zasad archiwistyki akta te były w 1876 r. przejęte przez ChZD na zasadach sukcesji czynnej. Duża ich liczba u sukcesobiorcy (ChZD) została zakończona w latach 1876-1905. Stąd też wydaje się niezbyt fortunne umieszczenie ich w zespole nr 95. Taka sytuacja utrudnia spojrzenie w szerokim spektrum na produkcję aktową ChZD.

Organizacja Chełmskiego Zarządu Duchownego

nej. Wśród akt personalnych ChZD odnajdziemy również te zakładane dla urzędników zatrudnionych w omawianej instytucji. Było ich stosunkowo niewiele, ze względu na niewielką liczbę urzędników tam zatrudnionych.

Bardzo ważną grupą akt wytworzonych w ChZD były te o charakterze sprawozdawczym i statystycznym. Wikariusz diecezji chełmsko-warszawskiej był zobligowany do nadsyłania corocznych sprawozdań. Miał za zadanie przedstawić wszelkie kwestie związane z funkcjonowaniem Kościoła prawosławnego na podległym mu obszarze, mianowicie: liczba wiernych w parafiach i dekanatach, liczba osób przystępujących do sakramentu spowiedzi, liczba tzw. opornych, inwestycje przeprowadzane w zakresie budownictwa cerkiewnego (wznoszenie nowych cerkwi i remonty już istniejących) itd. Sprawozdawczość ChZD opierała się na informacjach przesyłanych z parafii i dekanatów. Pomocne były w tym tzw. клировые ведомости, które posiadały ogromne walory informacyjne. Była to opisowa charakterystyka cerkwi parafialnej, zawierająca dane o: czasie budowy, układzie wewnętrznym cerkwi, obsadzie personalnej, środkach utrzymania cerkwi (grunty, serwituty, środki finansowe), dokumentacji prowadzonej w parafii (księgi metrykalne, księgi spowiedzi), działalności bractw cerkiewnych, komitetów opiekuńczych, starostach cerkiewnych i szkołach cerkiewno-parafialnych. Jeżeli w parafii występowały cerkwie filialne, клировые ведомости także charakteryzowały stan tych obiektów i ich uposażenie.

Wśród akt spraw ChZD można odnaleźć pewną grupę poszytów poświęconych przekształceniu struktury organizacyjnej rosyjskiej Cerkwi prawosławnej na tym obszarze. Przede wszystkim dotyczą one kwestii zmian struktury dekanalnej i sieci parafialnej, a co za tym idzie także przeobrażeń w etacie duchowieństwa i służby cerkiewnej ustalonego w 1876 r. Pierwsza poważna zmiana granic dekanatów nastąpił w 1879 r. (zwiększono ich liczbę) i 1899 r. Ponadto dokonywano drobnych korekt granicznych na zasadzie przenoszenia parafii z jednego dekanatu do drugiego. Pierwsze korekty sieci parafialnej miały już w pierwszej dekadzie działalności ChZD np. zamknięcie parafii w Dołholiskach i Radeczniczy. Spowodowało to zmiany w etatach niektórych parafii.³² Nowe parafie zaczęły powstawać już w latach 80. XIX w. np. Turobin czy Rachanie. Każda zmiana struktur parafialnych znalazła swoje odzwierciedlenie w aktach ChZD.

Interesujący akta ChZD były te odnoszące się do budownictwa cerkiewnego. Od połowy lat 60. XIX w. rząd carski zdecydował się na akcję budowania i remontu istniejących cerkwi unickich. Kierował nimi specjalnie stworzony urzędnik kierujący budową cerkwi unickich w Królestwie Polskim. Stanowisko to piastował pułkownik sztabu generalnego Dmitrij Moskwin.³³ Fakt likwidacji Kościoła grecko-katolickiego

³² Zmiany te polegały na likwidowaniu i tworzeniu stanowiska wikarego w parafiach, gdzie dość duża liczba wyznawców wymagała obecności co najmniej dwóch kapłanów.

³³ D. Moskwin w końcu grudnia 1875 r. został mianowany gubernatorem siedleckim. A. Górak, *Gubernatorowie i wicegubernatorowie południowo-wschodnich guberni Królestwa Polskiego (1867-1918)*, [w] *Ważna obecność. Przedstawiciele państw i narodów europejskich wśród mieszkańców międzyrzecza Bugu i Pilicy w XVII-XIX wieku*, pod red. A. Góraka i K. Latawca, Radzyń Podlaski-Radom 2006, s. 182.

nie wpłynął na rozmach akcji odnowy budynków obiektów sakralnych. Po administracyjnym akcie likwidacji Kościoła unickiego, Moskwin nadal przez kilka miesięcy kierował całą akcją (tym razem jako kierujący odnową cerkwi w diecezji chełmskiej), a w listopadzie 1875 r. zastąpił go rzeczywisty radca stanu Fiodor Gołouszew.³⁴ Objął on etat kierującego sprawami cerkiewno-budowlanymi, co oznaczało, że kwestie realizacji wszystkich inwestycji leżały w gestii administracji ogólnej. ChZD jednak nie pozostawał na uboczu i wśród produktów jego kancelarii znajdziemy przede wszystkim akta odnoszące się do postępów budownictwa cerkiewnego na terenie wikariatu diecezji chełmsko-warszawskiej. W 1891 r. sprawy budownictwa sakralnego Kościoła prawosławnego zostały przekazane w Synodowi Świątobliwemu. Efekty tej zmiany są wyraźnie zauważalne w aktach ChZD. Pojawiły się poszyty poświęcone jednostkowym inwestycjom budowlanym np. budowy i remontu cerkwi, dzwonic, budowy budynków gospodarczych (plebanii itd.) w poszczególnych parafiach.

Kolejną ważną grupą akt powstałych w ChZD odnosiła się do kwestii majątkowych. Organ ten przejął po zlikwidowanym konsystorzu diecezji unickiej sporą grupę materiałów odnoszących się przede wszystkim do gruntów cerkiewnych. Każda z parafia była uposażona w nieruchomości ziemskie. Ponadto cerkwie mogły korzystać z różnego rodzaju serwitutów, których zasady egzekwowania były najczęściej zapisane w księgach hipotecznych. Akta spraw gruntowych zawierają w sobie pisma jeszcze sprzed 1875 r. Wymieniona data jednak nie stanowi jakiegokolwiek cezurę wewnątrz poszytu. Sprawy gruntowe danej cerkwi były kontynuowane, aż do całkowitego uregulowania np. sprawy serwitutów. Wtedy też zgodnie z zasadami kancelaryjnymi administracji rosyjskiej sprawa była zamykana i przekazywana do archiwum. Również każdy fakt zakupu gruntów lub budynków czy też rozszerzenie włości drogą przejęcia darowizny przez strukturę Cerkwi prawosławnej odnalazł swoje miejsce w materiale aktowym ChZD. Są o tyle interesujące materiały, gdyż zawierają one nierzadko plany nieruchomości, gruntów użytkowych, kopie aktów notarialnych czy też wyciągów z akt hipotecznych.

W archiwum ChZD przechowywano również dokumenty wszystkich cerkwi prawosławnych (parafialnych, filialnych), potwierdzające ich prawny stan majątkowy. Wśród tych materiałów można było odnaleźć akta powstałe nawet w końcu XV w. Fakt obecności owych dokumentów w ChZD był spowodowany charakterem interesującego nas organu, który nierzadko musiał prowadzić sprawy odnoszące się do majątku cerkiewnego.

Najbardziej obszerna grupa akt, która powstała w wyniku działalności ChZD odnosi się do kwestii wyznaniowych. Na obszarze byłej unickiej diecezji chełmskiej, władze cerkiewne natknęły się na poważny problem natury religijnej. Otóż nie wszy-

³⁴ Przed przyjazdem do Królestwa Polskiego F. Gołouszew był urzędnikiem do szczególnych poruczeń V klasy przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Российский Государственный Исторический Архив в Санкт-Петербурге, zespół 1284, inwentarz 228, rok 1881, sprawa 51, k. 1-5v; APL, RGL (1867-1918), sygn. A IV 1875:280, k. 39, 86.

Organizacja Chełmskiego Zarządu Duchownego

scy unicy zaakceptowali faktu likwidacji Kościoła grecko-katolickiego i przyłączenia ich do Cerkwi prawosławnej. Przyczyniło się to do powstania problemu tzw. opornych, a więc osób wyraźnie manifestujących swój bojkot w stosunku do toczącego się życia religijnego Kościoła prawosławnego. ChZD jako organ administracji cerkiewnej zajmował się przede wszystkim przypadkami jednostkowymi „opornych”. Z lat 1876-1905 zachowało się kilka tysięcy poszytów akt zawierających sprawy „opornych”. Akta o charakterze sądowym tworzone były także w przypadkach konieczności nałożenie różnego rodzaju kar na osoby łamiące przepisy prawa kanonicznego. Zgromadzony materiał aktowy w wydziale sądowym świadczy o roli jaki ChZD pełnił na interesującym nas terenie, skali jego zaangażowania oraz realizacji odgórnych zarządzeń administracji w stosunku wyznawców Kościoła prawosławnego.

Wiele poszytów akt, spraw rozpoczętych przed sierpniem 1905 r., została przejęta jako sukcesja czynna przez konsystorz prawosławnej diecezji chełmskiej, gdzie wiele z nich została do 1917 r. zakończona. Z analizy zachowanych materiałów wynika, iż akta posiadające okładki z nadrukiem „Дело Холмскаго Духовнаго Правления” zostały opatrzone dodatkową obwolutą „Дело Холмской Духовной Консисторией”.

Dnia 15/28 kwietnia 1905 r. Synod Świątobliwy wydał ukaz na mocy, którego została utworzona prawosławna diecezja chełmska. W związku z tym ChZD z dniem 9/22 sierpnia 1905 r. uległ przekształceniu w konsystorz prawosławnej diecezji chełmskiej.³⁵ Było to logiczne posunięcie ze strony władz, albowiem nowopowstała instytucja swoim zasięgiem objęła obszar guberni lubelskiej i siedleckiej. Przejęła od ChZD, jak już wspomniano, całe archiwum. Ponadto konsystorz prawosławnej diecezji chełmskiej w ramach sukcesji czynnej kontynuował sprawy rozpoczęte przed sierpniem 1905 r. Także byli pracownicy ChZD tacy jak: Joil Kuzniecowa i Władimir Chlebcewicz, znaleźli zatrudnienie w konsystorzu chełmskim. Reasumując ChZD był pierwszą tego rodzaju instytucją powstałą na ziemiach polskich. Ponadto na tle samego imperium rosyjskiego, funkcjonowanie zarządu duchownego nie zdarzało się zbyt często. Powstanie omawianej instytucji było uwarunkowane specyficzną sytuacją wyznaniową jaka powstała w Królestwie Polskim po likwidacji Kościoła grecko-katolickiego. Administracja cerkiewna nie była w stanie sprawnie administrować i kontrolować wielu nowych członków Kościoła prawosławnego, bez tego typu instytucji. Z perspektywy kilkudziesięciu lat funkcjonowania tej instytucji można z całą pewnością stwierdzić, że ChZD ułatwił swojemu zwierzchnikowi – konsystorzowi diecezji chełmsko-warszawskiej działalność na wschodnich obszarach Kongresówki. Skutecznie rozwiązywał wiele spraw o charakterze administracyjnym, gospodarczym, sądowym itd. Niewątpliwie obecność ChZD doprowadziła do wzmocnienia pozycji rosyjskiej Cerkwi prawosławnej w tej części Królestwa Polskiego.

³⁵ Konsystorz prawosławnej diecezji chełmskiej utworzony został ukazem Synodu Świątobliwego z dnia 31 lipca/12 sierpnia 1906 r. „Холмская Церковная Жизнь”, 1906, nr 16, s. 572-573.

Резюме

Организация и акты Холмского Духовного Правления.

В 1875 г. была упразднена униатская Церковь в Царстве Польском. Это привело к значительному увеличению числа верующих православной Церкви. С целью облегчения процесса управления структурами православной Церкви на территории бывшей холмской униатской епархии в 1876 г. учредили духовное правление в Холме. Это учреждение играло немаловажную роль в административных структурах православной холмско-варшавской епархии. Оно исполняло административные и судебные функции, занималось хозяйственными вопросами, связанными с функционированием православных приходов. Холмское Духовное Правление функционировало до начала второй половины 1905 г. и было преобразовано в консисторию православной холмской епархии. В статье рассмотрены образ деятельности коллегии и канцелярии духовного правления, а также представлены облики лиц там работающих.